

JEDAN PRISTUP MARKSOVOM DELU

Kako čitati Marksov tekst? Šta apostrofirati kao bitno i kako ga učiniti predmetom istraživanja? Da li istraživati samo ono što je Marks eksplicitno osvijetlio i što je teorijski najkonsistentnije elaborirao? Šta je sa pitanjima koja je Marks samo dotakao, koja je locirao na margine filozofskog i naučnog interesovanja? Veliki je broj studija posvećenih Marksu i njegovom djelu. Marksa proučavaju danas filozofi, sociolozi, ekonomisti, politolozi, historičari, teolozi, lingvisti, pravnici, književni kritičari itd. Njime se bave marksisti, marksolozi, marksijanci, građanski teoretičari i mnogi drugi „zainteresovani“ najrazličitijeg naučnog i ideološkog opredjeljenja. Premda smo naviknuti na različite naslove knjigâ, ne samo onih koje Marksov nauk tretiraju, ipak ćemo ustvrditi neobičnost naslova Silvine knjige *Marksov književni stil*.*) Ludoviko Silva, filozof koji je kod nas gotovo nepoznat (o njemu nema niti jedne riječi u Predgovoru D. Stojanovića), odlučio se da piše u Marksovom književnom stilu ne prezajući pred zamkama koje su neizbježne na takvom poduhvatu, ali respektujući, svakako, kompleksnost ove tematike. On je pristupio čitanju Marksa sa stilističkog stanovišta, dijelom zbog toga što je to potpuno neispitani vid Marksove djelatnosti, kao i zbog toga što je „takvo čitanje neophodno za razgraničavanje metafora od teorijskih objašnjenja koja su u savremenom marksizmu toliko pobrkana“. (cit. djelo, str. 18).

Pored Uvoda, knjiga *Marksov književni stil*, sastoji se još iz sljedećih poglavlja: 1. Marksovi književni korijeni, 2. Osnovna obilježja Marksovog stila, 3. Stilistički bilans Marksovih djela, 4. Epilog o ironiji i otuđenju, i 5. Marksovi tekstovi i bibliografija. Kao pisac Marks je iza sebe ostavio grandiozno djelo. To djelo, iako nije literarno u užem značenju te riječi, odlikuje stil

*) Ludoviko Silva, *Marksov književni stil*, Vuk Karadžić, biblioteka „Zodijak“, Beograd, 1979. god.

koji može posjedovati samo čovjek Marksovog obrazovanja i erudicije. Marksov sistem izražavanja koji je, s pravom tvrdi Silva, prerastao u specifičan književni stil, korijeni se, po mišljenju autora knjige koju prikazujemo, u načinu obrazovanja mladog Marksa. Taj je stil naviješten već u prvim Marksovim radovima iz vremena gimnazijskog školovanja, što se vidi u Razmišljanju jednog mladića o izboru poziva, te u čuvenim Epigramima. Klasično je obrazovanje zajedno sa onim što je studirao na univerzitetu (grčka i rimska mitologija, homerska pitanja, istorija savremene umjetnosti itd.) determiniralo glavne odlike Marksovog književnog stila, stila čijih se prednosti (i nedostataka) Marks ni jednog trenutka nije lišavao. A koje su to glavne odlike Marksovog stila? Ludoviko Silva smatra da su to, prije svega, a) arhitektonika nauke; b) izražavanje dijalektike ili dijalektika izražavanja; c) česta upotreba metafora, zatim težnja ka konkretizaciji, polemički duh, podsmjeh, ironija itd. U čemu se sastoji, odnosno što je bit pojedinih odlika koje karakterišu Marksov stil? „Prvo i najopštije stilsko obeležje možemo nazvati arhitektonikom nauke, sagledavajući naučno delo kao umetničku tvorevinu.” (str. 34). Ovo se obilježje Marksovog stila javlja kao strukturalni element njegovog djela sagledanog u cjelini i perspektivi. Silva izraz „arhitektonika” koristi u smislu u kojem ga je upotrijebio Kant u poglavlju Kritike čistog uma pod naslovom „Arhitektonika čistog uma”. Arhitektonika je „umjetnost sistema” (Kant), shvaćena kao sistematsko jedinstvo, u kojem su dijelovi istiniti samo u odnosu na totalitet. Ludoviko Silva će ustvrditi da se opšti metod nauke i opšti metod umjetnosti temelje na analogonu — arhitektonici. Kako ovu shematiku Silva aplicira u Marksovom slučaju? On cjelokupna Marksova djela dijeli na ona koja su objavljena za Marksova života i djela koja su ostala nedovršena i neobjavljena. Nije nevažno napomenuti da je Silva uvjerenja koje mu „govori” da je većina Marksovih djela ostala neobjavljena za njegovog života zbog toga što je Marks smatrao da zbog „forme”, umjetničke (stilske) nedotjeranosti, ne mogu u štampu, to jest, pred sud čitateljstva. Naše je stanovište da su u pitanju i drugi razlozi, determinirani, uglavnom, historijsko-političkom situacijom doba u kojem ih je Marks stvarao. Dakako, Silva arhitektonski savršenim smatra djela objavljena dok je Marks bio živ. Paradigmatičan je stav Silve koji u skladu sa njegovim naukovanjem konfrontira Prilog kritici političke ekonomije (1859) i Grundrisse (1857/58) u stilskom pogledu. Po njegovom mišljenju tu postoji nepremostiv stilski ponor. Dok je u prvom djelu, koje se fundira na rezultatima istraživanja za Grundrisse, savršeno usklađen književni znak i naučno značenje, dotle je ovo drugo djelo samo koncept, pa makar i genijalan. „Čitalac može da sedne i pročita Kri-

tiku; ali rukopis *Grundrisse* mora da *proučava*." (str. 39) Druga značajka Marksovog literarnog stila, koju Silva smatra relevantnijom od prve, jeste dijalektika izražavanja ili izražavanje dijalektike. Ovo poglavlje Silva započinje konstatacijom da je Marks materijalistički dijalektičar ne samo zato što je izdvojio „racionalno jezgro” Hegelove dijalektike, nego i zato što je dijalektiku materijalizovao u književnom stilu koji predstavlja najsavršeniji izraz logičko-istorijskog kretanja, odnosno dijalektike. „To 'racionalno jezgro' kod Marksa nije ništa drugo nego opšti primer teorijskog izražavanja jednog realnog istorijskog kretanja." (str. 41) Marks nikada nije nastojao da strogo primjenjuje hegelovske logičke sheme na istoriju. To onda znači da dijalektiku Marks nije poimao kao logički metod u pravom smislu riječi, nego mu se dijalektika nadaje kao istorijski metod. Silva to ilustrira brojnim navodima iz Bijede filozofije u kojoj Marks pobija i dokazuje neosnovanost Prudonove direktne primjene hegelovske dijalektike na istorijski proces, napose na političku ekonomiju. Silva tvrdi da je „Marksov stil živi izraz njegove dijalektike" (str. 44), da je Marks svjesno nastojao da kroz osobnosti primjereno njegovom književnom stilu izrazi stvarno kretanje na koje se njegovi spisi odnose. Iz toga on (Silva) izvodi da „tajna” književne perfektnosti i punoće Marksovih iskaza jeste, zapravo, tajna njegove dijalektičke koncepcije istorije. Na pitanje u čemu je bit ove književne „tajne” Silva će reći da se ona svodi na sljedeće. „Formuliše se jedna rečenica, a nju sledi druga u kojoj se iznosi oprečna misao ali upotrebom istih reči u obrnutom sintaksičkom odnosu; često se dodaje završna, treća rečenica, koja sadrži iste reči zajedno s novim rečima, a ostvaruje sintezu prethodno predstavljenih antagonističkih korelacija." (str. 45) Po mišljenju Silve ovakva je shema često prisutna u Marksovom tekstu, no ova se odlika kod Marksa konkretizuje kao igra misaonih suprotnosti odražena, reflektirana, u igri verbalnih i sintaksičkih inkompatibilnosti. Na analiziranom odlomku iz Ekonomsko-filozofskih rukopisa iz 1844. god. u kome Marks govori o otuđenju predmeta rada, Silva dobro primjećuje da Marks tu koristi više sintaksičkih mogućnosti da bi izrazio jednu istu ideju. Marksovo pitanje: *Worin besteht nun die Entäusserung der Arbeit?*, Silva analizira, grafički pokazujući suprotnosti koje ulaze u „igru”, pokazujući da odgovor na to pitanje reprezentira „dijalektiku” Marksovog izražavanja koje je umjetnički krajnje dotjeran izraz misli u kojima se jasno zrcali igra suprotnosti i „precizno podudaranje znaka i značenja." (str. 52).

Treća odlika Marksovog stila primjetna je u cjelokupnom njegovom djelu, a Silva je ime- nuje naglašenom upotrebom metafora, odnosno, metaforičkim karakterom Marksovog teksta.

Ipak, Ludoviko se Silva omeđuje i usmjerava svoje duhovno interesovanje na osvjetljenje značenja samo nekoliko metafora, metafora koje su najznačajnije za razumijevanje ne samo Marksovog stila, nego i njegove teorije, i koje su „uzrokovale” najviše zabluda kod interpretatora Marksovog naučavanja. Te su metafore: 1. metafora „nadgradnje” („superstrukture”); 2. metafora „odraza” i 3. religija kao metafora. Kad govori o „nadgradnji” kao metafori Silva nas upozorava da je samim tim doveden u opasnost da ga oni koji „nadgradnju” smatraju naučnim objašnjenjem, proglase jeretikom usmjerenim na miniranje Marksovog teorijskog zdanja. Krucijalna tačka Silvinog nastojanja je da pokaže neosnovanost poimanja Marksovih metaforâ, i „nadgradnje” i „odraza” itd., kao teorijskih objašnjenja. A upravo su marksisti, najrazličitijih provinijencija, nosioci takvih tendencija. Silva navodi da je Marks pojam „nadgradnja” označavao sa dva termina: prvi, Superstruktur, latinskog je porijekla; drugi, Überbau zasniva se na njemačkoj etimologiji, koristeći ih veoma rijetko (Superstruktur — 3 puta, Überbau — samo jedanput). Taj facit dovoljan je da Silva zaključi da „čuvena 'nadgradnja', koja ilustruje njegovu naučnu teoriju, nije bila mnogo više — barem za Marksa — od metafore, diskretno korišćenog stilskog sredstva, koja je najčešće zamjenjivana drugim metaforama ili, pak, teorijskim objašnjenjima.” (str. 57—58). Jer, tretirati „nadgradnju” kao naučno objašnjenje značilo bi pretvoriti Marksa u ideologa, uvrstiti ga među one ljude koje je Marks najviše mrzio i protiv kojih se borio čitavog života. Ludoviko Silva, pošto je „dokazao” metaforički karakter „nadgradnje”, zahtijeva da Marksove metafore poštuju kao metafore, a naučne teorije kao naučne bez metaforičkih pomagala.

Slično „ideološkoj nadgradnji”, „ideološki odraz” je tumačen kao metafora koja predstavlja marksističku teoriju ideologije. Marksistička je egzgeza, uglavnom istočna, ovu metaforu iskarikirala tako da se čini da je ideologija „odraz” društvene materijalne strukture. Međutim, zaboravlja se da Marks, kada objašnjava fenomen ideologije, koristi termin Ausdruck, odnosno „izraz”, pa se ideologija onda nadaje kao izraz materijalnih odnosa, kao činilac koji aktivno djeluje na materijalne odnose, a ne samo pasivno da ih odražava. Metaforu „odraz” Marks pominje u Njemačkoj ideologiji kad govori o analogiji ideologije i camere obscure, odnosno kad kaže da on polazi „od stvarno djelotvornih ljudi i iz stvarnog procesa njihovog života izvodi se i razvoj ideoloških odraza i odjeka tog životnog procesa.” (Marks). Engels je, za razliku od Marksa koji je kasnije za ovom metaforom rijetko posezao, i u kasnijim djelima govorio o „vjerskom odrazu”, „pravnim odrazima”, „estetskim odra-

zima", itd. Iz toga što se ideologija u ljudskoj svijesti javlja onako kako se optički odraz javlja u mračnoj komori, mnogi marksisti su, smatra Silva, „odraz” shvatili kao Marksovo objašnjenje ideologije, pa je ovu zabluđu sada teško razbiti, tim prije što „metafora 'odraz' danas predstavlja opšte mesto jer je pretrpela reifikaciju, okoštavanje”. (str. 67). Rezultati Silvine analize sugerišu nam da valja razlikovati metaforičke iskaze od teorijskih izraza. Ne bez ironije Silva primećuje, mi ga tu više nego otvoreno podržavamo, da bi danas umjesto „teorije odraza” koja se javlja u jednom dijelu marksističke literature, imali „teoriju odjeka” samo da su Marks i Engels više upotrebljavali izraz „odjek” nego „odraz”. Toga radi valja ponovo „čitati” Marksa, naročito sa stilističkog stanovišta, mada se ne slažemo u potpunosti sa sljedećim Silvinim stavom: „Pažljivo istraživanje stila predstavlja najbolji način razdvajanja svega onoga što je u tom stilu metafora, književna igra, ilustracija i ukras — od onoga što je u užem smislu reči teorija.” (str. 73).

Metafora religije nije prošla tako tešku mistifikaciju kao ranije pomenute metafore, možda i zato što je riječ o metafori stvorenoj za razobličenje jedne fundamentalne mistifikacije — religije. U Marksovom corpusu ova metafora ima funkciju građenja analogije vjerskog otuđenja i otuđenja uopšte kao društveno-istorijske pojave. Tu joj namjenu prepoznamo u Rukopisima iz '44. god., Grundrisse, Kapitalu, Teorijama o višku vrijednosti, itd. Religiju kao metaforu koristi Marks i za uspostavljanje komparacije Hristosa i novca. Ova se metafora razvija od Hristos — novac (Rukopisi iz 44) i postaje metafora Hristos — prometna vrijednost (Grundrisse), ali se i jedna i druga javljaju povodom otuđenja. Analizirajući Marksov tekst, odnosno vlastite objekcije ilustrujući adekvatnim navodima iz Marksovog djela, Silva rezimira da se religija kao metafora može smatrati stilskom konstantom Marksovog djela.

Težnja ka konkretizaciji je posebitost Marksovog stila prepoznatljiva u njegovoj paralelnoj moći apstrakcije i moći konkretizacije. Ova se težnja korijeni u opredjeljenju za predmet istraživanja, a to je konkretna istorijska zbilja. Marksov je metodološki princip: od apstraktnog ka konkretnom, gdje je konkretno „jedinstvo mnogostrukog” (Marks, Predgovor Prilogu kritici političke ekonomije). To je, takođe, Marksov stilski princip, koji se inkorporira u njegovom rječniku. Polemički duh kao kritički postupak proizašao je iz ogorčenja (etičkog i političkog), kao reakcije spram bijednog položaja radničke klase. Najekletantniji primjer filozofske kritike je Njemačka ideologija, gdje je Marks raskrinkao ideološki, mistifikatorski i metafizički karakter do-

tadašnje filozofije, anticipirajući, istovremeno, novu zbilju oslobođenu asimetričnog društvenog bitka. „Primetno je da Marks prelazi s kritičkog stila na polemički, a zatim završava s podsmehom: to je stilska lestvica kojom se on kreće.” (str. 85).

U poglavlju pod naslovom Epilog o ironiji i otuđenju, Silva razvija tezu da je ironija logički produžetak ogorčenja, polemičkog duha i podsmijeha, i da je kao takva bitan konstituent Marksovog zdanja i njemu pripadajućeg književnog stila. Modul te ironije proizlazi iz Marksove sposobnosti izvrtanja perspektive, otkrivanja naličja društvenih pojava, istodobno ih kritikujući i osvjetljavajući. Zbog toga je ironija „suštinski faktor” razumijevanja Marksove koncepcije istorije, društva, čovjeka, preinake zbilje itd.

„Marks je na protejski način preduzimao mnoga ispitivanja... razne discipline ulivale su se u ogromnu i bistru reku nauke o društvu koja sama po sebi predstavlja najoštriju optužbu uperenu protiv otuđenja...” (str. 106) Rezultat su toga tekstovi u kojima se javlja jednaka preciznost na naučnom i na književnom planu. Stilistički bilans Marksovih djela ogleda se u sljedećim osobenostima, odnosno, taj je bilans zbroj, naravno ne matematički, ovih elemenata: „Izražavanje ideja vodilja društva; verbalno uobličavanje dijalektičke misli; savršeni sklop obuhvatnih metaforičkih analogija; virtuozni jezik vođen konkretnim, konkretno-polemičkim i podsmevačkim duhom; to su najistaknutije odlike Marksovog stila, Marksa kao pisca, stila koji proizlazi iz pesničke meditacije i poimanja proze kao umetnosti reči. Kruna ovog stila jeste naučno delo čudnovate književno izražajne snage.” (str. 87). Posljednja, zaključna rečenica ovog Silvinog djela glasi: „Vrhunsko stilsko dostignuće tog izvanrednog čoveka je to što je predstavio kapitalistički svet onako kako se on vidi kada se postavi na noge. A da bi to učinio, Marks je morao raskrinkati njegov metaforički karakter, njegovu strukturu otuđenja.” (str. 108).

Knjiga Marksov književni stil neće nas zamoriti prilikom čitanja, a pružiće nam jedno novo viđenje Marksovog djela, i stoga je valja preporučiti čitaocima najrazličitijeg duhovnog opredjeljenja.